

HET ONDERWIJS IN DE MONDELINGE TAALVAARDIGHEID

ENKELE THEORETISCHE ASPECTEN

Herman G. de Boois

1. Inleiding

In elk leerplan Nederlands behoort een belangrijke plaats ingeruimd te zijn voor het onderwijs in de mondelinge taalvaardigheid, zowel produktief als receptief. Reden daarvoor is dat na eeuwen waarin taalgebruik op enig niveau vrijwel uitsluitend schriftelijk geschiedde, de laatste jaren het accent plotseling en in sterke mate is komen te liggen op de mondelinge communicatie. De oorzaak van deze ontwikkeling moet gezocht worden in de explosie van de techniek; deze leverde ons de telefoon, de radio en de televisie; deze maakte ook mogelijk en dus noodzakelijk, een grote versnelling van het verkeer tussen de mensen, met name waar het gaat om uitwisseling van informatie. Dit had weer tot gevolg dat allerlei sociale structuren gecompliceerder konden worden, en dus werden.

Op die niveaus waar de totale structuur en de potenties van onze samenleving aan de orde zijn, in bestuursorganen en in wetenschap en bedrijfsleven, is snelheid en nauwkeurigheid van de informatieoverdracht een absolute voorwaarde geworden voor het goed functioneren van de systemen. Het onderwijs, met name als het gericht opleidt voor functies in het bestuur en het bedrijfsleven, dient dan ook zeer uitdrukkelijk mede gericht te zijn op scholing in de mondelinge taalvaardigheid.

Het is duidelijk dat deze taak toevalt aan de docenten Nederlands, hoewel er toch enige competentieproblemen bestaan, waarover verderop meer. Andere problemen die zich voordoen bij het onderwijs in de mondelinge taalvaardigheid, hebben betrekking op de formulering van het doel, de analyse van het begrip, de vaststelling van eisen en normen, en de toetsingsmethode.

Het is wellicht dienstig erop te wijzen dat in dit verband "taal" uitsluitend in aanmerking genomen zal worden als "voertuig dienend tot het overbrengen van gedachten". Daarbij moet worden opgemerkt dat ontwikkeling van de taalvaardigheid onvermijdelijk hand in hand gaat met de ontwikkeling van de vaardigheid in het denken in de ruimste zin van het woord.

Hoewel dit artikel zich eigenlijk beperkt tot de mondelinge taalvaardigheid, mag veel ervan ook direct betrokken worden op het schriftelijk taalgebruik.

2. Doel

Het oogmerk van het onderwijs in de spreek- en luistervaardigheid van het Nederlands is de leerlingen "taalweerbaar" te maken, zodat zij de beschikking krijgen over de mogelijkheid in elke niet specifiek emotioneel bepaalde situatie: enerzijds hun gedachten te analyseren, een communicatieve strategie te ontwerpen en uit te werken, de passende woorden te kiezen en deze volgens de regels van de grammatica in zinnen te rangschikken, deze op efficiënte wijze te verklanken en een passende mimiek en gesticulatie te onderhouden, daarbij zorgdragend voor een correcte houding, anderzijds een mondelinge uiting van iemand anders te analyseren en te interpreteren.

In verband met deze doelstelling houdt het onderwijs zich bezig met:

- A. heuristische procedures,
- B. denksystemen,
- C. communicatieve technieken,
- D. communicatieve strategieën.

De bedoeling is meer de leerlingen op het bestaan en de gebruiksmogelijkheden ervan attent te maken, dan ze nadrukkelijk in het gebruik ervan te bekwamen.

- ad A: 1. individuele technieken, bv. kenmerksbepaling en verschillende geforceerd verband-technieken;
2. groepstechnieken, bv. de brainstorm in een of meer varianten.
- ad B: bv. analyseren, systematiseren, associëren, combineren, kritiseren, induceren, deduceren, concluderen, comprimeren.
- ad C: 1. monologen, bv. voorlezing, toespraak, causerie;
2. "polylogen", bv. gesprek, debat, discussie, vergadering.
- ad D: bv. structuurmodellen van diverse communicatieve technieken, retorische stijlmiddelen.

3. Analyse

Het mondelinge taalgebruik kent vier fasen in het produktieve stadium:

- A. de gedachte,
- B. de communicatieve strategie,
- C. de codering in een taalsysteem (langue),
- D. de actuering van de taal c.a. (parole).

In het receptieve stadium vallen deze fasen eveneens globaal te onderscheiden, zij het in omgekeerde volgorde en als een soort "negatieven".

Een verdere analyse van deze fasen levert voor de spreekvaardigheid de volgende aspecten op:

- ad B: voorbeeld van de structuur van een inductief betoog

- 1. Inleiding
  - a. motivatie
  - b. begripsbepalingen
  - c. expositie van waarnemingen
  - d. expositie van wetmatigheden
- 2. Exposé
  - e. evaluatie van waarnemingen
  - f. formulering van conclusies
  - g. toetsing van conclusies
  - h. formulering van restricties
- 3. Slot
  - i. consequenties
  - j. afsluiting

(De onderdelen c - h worden in feite voorgeschreven door het communicatieve kader.)

- ad C: 1. woordmateriaal,
 2. grammatica,
 3. stilistiek.

- ad D: 1. techniek:
  - a. articulatie
  - b. luidheid
  - c. modulatie
  - d. intonatie
  - e. invloed streektaal
  - f. snelheid
  - g. regelmaat
2. tactiek:
  - a. gesticulatie
  - b. mimiek
  - c. attitude
  - d. contact met publiek
  - e. gebruik hulpmiddelen

De luistervaardigheid valt uiteen in de volgende onderdelen:

- ad D: 1. waarneming van het auditieve materiaal,
 2. waarneming van het visuele materiaal.
- ad C: 1. kennis van de woordenschat,
 2. beheersing van de grammatica,
 3. kennis van stilistische fenomenen, zowel betekenissen (bv. uitdrukkingen, zegswijzen), als methoden (eufemismen, hyperbolen enz.).
- ad B: 1. ontvankelijkheid voor communicatieve strategieën en tactieken,
 2. analyse van communicatieve technieken.
- ad A: interpretatieve vaardigheid.

4. Normen

Principiële en daardoor onoverkomelijke problemen bij het formuleren van de eisen die gesteld moeten worden aan de kwaliteit van de mondelinge taalvaardigheid, zijn:

- a. bij geen van de onderdelen is objectief vast te stellen wat absoluut volmaakt en wat absoluut onvolmaakt is,
- b. het is soms evenmin vast te stellen wat beter is dan iets anders en wat minder goed,
- c. het is dus zeker onmogelijk objectief een grens te bepalen tussen onvoldoende en voldoende taalvaardigheid.

Weliswaar kan men een aantal elementen exact meten (luidheid, spreek snelheid en -regelmaat, verscheidenheid in het gebruik van woorden en zinsstructuren, zinslengte), maar het heeft geen nut het te doen, want de verkregen gegevens zijn met geen mogelijkheid te interpreteren. Ook is wel vrij objectief vast te stellen of een zinsconstructie geheel conform de grammatica is, dus volmaakt, of niet, maar ook met dat gegeven valt in feite weinig te beginnen.

Een beoordelaar is nu aangewezen op een intuïtieve norm.

Dat die er is weet iedere leraar Nederlands, maar waarop hij berust is onduidelijk. Het ligt voor de hand aan te nemen dat elk van de genoemde aspecten van spreek- en luistervaardigheid een rol speelt bij de totale beoordeling. Vrijwel elk van de spreektechnische aspecten kan zelfs domineren in negatieve zin, omdat ze moeilijk of niet te compenseren zijn. Minder sterk kan een negatieve beïnvloeding uitgaan van een der andere aspecten.

Bij de spreekvaardigheid moet recht wedervaren enerzijds aan het onderwerp, anderzijds aan het publiek. In het algemeen zal de totale beoordeling uitgaan van het al dan niet functioneren van de uiting.

Bij de luistervaardigheid wordt de beoordeling extra bemoeilijkt doordat ze in de praktijk alleen indirect beoordeeld kan worden, nl. via een vorm van productief taalgebruik. Daardoor is het soms moeilijk vast te stellen of onregelmatigheden ontstaan zijn in het receptieve of pas in het produktieve stadium.

5. Toetsing

Het bezwaar van het gebruik van de intuïtieve beoordelingsmaatstaf is gelegen in de omstandigheid dat elke beoordelaar er zijn eigen exemplaar op na houdt; ze blijken nogal te verschillen. De consequentie daarvan is dat er weinig waarde gehecht kan worden aan de beoordeling. Deze constatering pleit tegen het examineren van de mondelinge taalvaardigheid. Maar toch ....

(Nu volgde oorspronkelijk een alinea waarin ik op pedagogisch-didactische gronden het examineren van spreek- en luistervaardigheid toch meende te moeten verdedigen. Bij nader inzien leek dat stukje mij niet voldoende steekhoudend. Ik nodig een ieder uit te trachten een aantal wel steekhoudende argumenten te verzamelen.)

6. Competentie

In het bijzonder tijdens een examen speelt de competentie van de beoordeelaar een rol. De leraar Nederlands is onbetwistbaar competent op het gebied van de "langue" en de "parole" c.a. De materie van de communicatieve strategieën ligt echter goeddeels op het terrein van de logica, zoals al werd aangegeven. De leraar Nederlands is daarin geen specialist, maar zal over het algemeen evenmin een volstrekte leek zijn. Moeilijker ligt de zaak van de competentie waar het om de "gedachte" gaat. Deze kan

- a. uitdrukkelijk wel,
- b. niet in het bijzonder,
- c. uitdrukkelijk niet

behoren tot de competentie van de docent Nederlands als zodanig.

ad a: bv. betreffende de Nederlandse literatuur,

ad b: bv. betreffende algemeen maatschappelijke zaken,

ad c: bv. betreffende de thermochemie.

Het is niet mogelijk dat een examinerator zijn beoordeling beperkt tot de zuiver taalkundige fasen, want deze, maar ook de communicatieve strategie, worden gedicteerd door de gedachte. Weliswaar kan vrijwel elke verhandeling die niet uitgaat van specialistische voorkennis door de leraar Nederlands worden beoordeeld, maar een verhandeling die wel gebaseerd is op specialistische kennis, en elke beschouwing en ieder betoog kunnen alleen door hem beoordeeld worden als het onderwerp al dan niet uitdrukkelijk tot zijn competentie behoort. Bij het examineren van de mondelinge taalvaardigheid mogen daarom alleen onderwerpen ter sprake komen die tot de competentie van de examinerator behoren.